

HE 'A'AMU E TORU
O KAHU-KAHU O HERA

Eusebio Tiburcio Tuki Tepano

EUSEBIO TIBURCIO TUKI TEPANO

'I Rapa Nui i poreko ai 'i te matahiti ho'e ta'utini iva hanere pae 'ahuru ma piti. Ki te toru matahiti básico 'ā i tu'u ai to'ona hāpi 'i Rapa Nui. Hai haka rogo tariā 'ā i ai ai to'ona 'ite, i te huru o te haka tere iā i te me'e tuai o Rapa Nui. He haipo-ipo; me'e rahi huru o te āga vara-vara tano ena 'ā i āga ai; ta'ana āga mau, he me'e paurō o te arte Rapa Nui.

HE HA'A MATA

A au i haġa nei mo papa'i i te puka nei mo haka 'ite atu i te 'a'amu e toru. Te 'a'amu ra'e mo haka 'ite atu i te via o te taġata tuku-tuku kupeġa 'i te pō. Te rua, mo haka 'ite atu i te via o'oku i turu ai ki te hāpī. 'E te toru 'a'amu mo haka 'ite atu i te 'a'amu tumu o tātou o nei o te taġata e tahi te 'iġoa ko Manaroa 'a'ana i hāpī mai.

HE TAĠATA TUKU-TUKU KUPEĠA 'I TE PŌ

He nu'u o te 'a'amu nei:

NARRADOR

HOROROKO

REPU

MATUHI

VA'E NU-NUI

NARRADOR: He e'a he turu mai, mai to'ona hare a Repu ki tai, ko maruaki 'ā, ki ta'ana kupeġa haka riva-riva, ki ta'ana ma'ea haka taka-taka, ki to'ona vaka haka rito mo e'a mo tuku-tuku 'i te pō nei. He takera e te repa e tahi. To'ona 'iġoa ko Hororoko.

HOROROKO: E Repu, imo aha ta'a ma'ea ena e haka taka-taka ena?

REPU: Mo e'a mo tuku-tuku anirā, 'i te pō. Ā ko haġa 'ō koe mo e'a o tāua, e Hororoko ē, mo tuku?

HOROROKO: E haġa nō.

REPU: Ka iri ka to'o mai to'ou kahu mo te 'ua. E horou mai koe mai ta'e pō tāua.

HOROROKO: iKo mao 'ā!

NARRADOR: Ko iri 'ā a Hororoko ki to'ona kahu 'ua 'e he hoki mai.

REPU: Ā Kai hini 'ō koe i topa mai ai?

HOROROKO: E tahi haġu au i iri ai, e Repu ē.

REPU: Ka u'i koe ka kume mai i te vaka, ka haka puā mai ki ruğa ki te 'uahu mo haka eke o te tāua kupeğa ki ruğa ki te vaka.

HOROROKO: Ko mao 'ā, e Repu ē. ĪHoko rua nō tāua ka e'a nei, e Repu ē?

REPU: Ī'Ē-ē! Hoko rua nō ho'i tāua ka e'a nei. Ka eke mai koe ka tonono atu te vaka, e Hororoko ē.

HOROROKO: Ko mao 'ā, e Repu ē. E u'i atu tāua e te vave. Ahani 'ō tāua ta'e horou mai, ko mate 'ā tāua 'i te vave, e Repu ē.

REPU: Ko haka tano 'ana 'o rava'a tāua e te vave, e Hororoko ē. E Hororoko ē, Ī'i hē tāua ka hoa nei i te tāua kupeğa?

HOROROKO: 'I te 'aro era o Hağa Rau.

REPU: Ko mao 'ā. Matu ki te kaiğa ki Hağa Rau.

HOROROKO: ĪKo te tokerau 'i te kaiğa 'i Hağa Rau! ĪKo te aha te pōhāhā! ĪKo te aha te 'ua, ko te aha te pari! Ko ma'u atu 'ā ki ruğa atu era, 'ai ka haka hoki haka 'ou mai ki raro nei.

REPU: ĪKo te aha te patiri, ko te aha te 'uira! E Hororoko ē, ka u'i 'i hē ka haka topa nei i te tāua kupeğa. Matu, ki Hia Uka ana hoa.

HOROROKO: 'Ina. Matu ki Papa 'Iti ana hoa, e Repu ē.

REPU: Ko mao 'ā. Ma'au e hoa 'i ta'a kona.

HOROROKO: Ko mao 'ā.

REPU: Ka 'a'aru te kupeğa, ka haka topa 'i ta'a kona. 'I te popohağa ma'au e haro mai i te kupeğa.

HOROROKO: Ko mao 'ā. Mo ai o te ika, he ma'u he ho'o.

REPU: 'E mo ta'e ai' he mate koe 'i te maruaki 'i ta'a kona, e Hororoko ē. Ka u'i ki haro rō tāua kupeğa mai ta'e kai e te mağō.

HOROROKO: Ko mao 'ā, e Repu ē.

REPU: E u'i atu te mataği 'ai. Ka 'a'aru ro mai te mataği o te kupeğa. ĪKo rava'a 'ā?

HOROROKO: 'Ē-ē, e Repu ē.

REPU: Ka haro mai. ĪE ai ro 'ā te ika o roto?

HOROROKO: 'Ina e tahi.

REPU: He mate 'ō koe 'i te maruaki ta'a kona, e Horoko ē. Ki a koe e kī atu era mo haka topa 'i Hia Uka. Kai haka roğō mai koe ki a au mo hoa 'i Hia Uka. Matu ki hoki rō tāua ki 'uta.

HOROROKO: Ko mao 'ā, e Repu ē. Matu, ho 'i, ki hoki rō tāua ki 'uta.

NARRADOR: I hahine mai era te vaka ki muri ki te 'uahu, e ai ro 'ā e rua tağata 'i ruğa i te 'uahu e noho ro 'ā hai ika mo ho'o.

MATUHI: Ka u'i atu te vaka ana pū mai, mai te kupeğa hoa 'i Hağa Rau.

VA'E NU-NUI: 'Ai ka pū rō mai Motu Tautara, me'e mataki atu te pari.

MATUHI: Ka oğa haka 'ou atu koe 'i hē te roa 'i te hora ena.

VA'E NU-NUI: 'Ai he uru mai roto i te hağa.

MATUHI: Matu tātou ki turu ki u'i i te ika o te vaka.

VA'E NU-NUI: Mai.

MATUHI: ĪPe hē kōrua ko mahaki?

REPU: Ka 'aroha mai ta'a tağata 'i ra'e.

MATUHI: Rā'ā nui kōrua ko repa.

REPU: Rā'ā nui ho'i, kōrua, e kuā repa ē.

MATUHI: ĪPe hē te tuku kōrua ko repa?

REPU: He mate 'i te maruaki te kona o to'oku manupiri.

MATUHI: Ī'I hē kōrua i haka topa ai i te kōrua kupëğa?

REPU: Ka 'ui mai kōrua ki to'oku manupiri 'i hē.

HOROROKO: Ka mou atu kōrua. 'I Papa 'Iti.

VA'E NU-NUI: 'O ira o kōrua i ta'e rava'a ika ai. Ka haro mai te vaka ki 'uta, ka noho te maiare kōrua ararua ko mahaki.

REPU: ĪKi hē e noho ena? E Hororoko ē, matu ho'i ki tomo rō tāua ki 'uta. ĪKai haka roğō 'ō e kī mai era ki a tāua pe nei ē he maiare?

REPU: Ko tomo a māua ararua ki 'uta, ki ruğa ki te henua. Ko take'o 'ā. Ko 'atā maruaki 'ā. Ko rohi-rohi 'ā. 'Ina e tahi ika i rava'a mai e māua ararua o roto o te kupeğa.

HE TURU HAĠA O'OKU KI TE HĀPĪ

Ka rima matahiti o'oku he haka uġa i a au ki te hāpĪ e to'oku matu'a vahine. He turu a au ki te hāpĪ. Te me'e mo hāpĪ mai i te ġa poki he paretenia. He ma'u i a au, 'i te mahana ra'e he turu, to'oku taina vahine. He takera e au i te paretenia, he rū-rū to'oku hakari, he ri'a-ri'a, he ki-kiu, he taġi. He haka mou mai i a au e te paretenia. He 'ata ri'a-ri'a a au he taġi. Ko oti 'ā ka tahi tapati a tu'a he mahani a au ki te paretenia; he kore te ri'a-ri'a.

He e'a ki te rua tapati he raġi mai e te paretenia ki a mātou mo haka ti-tika i te anive hai 'arero paniora. Ka u'i, kai haka ti-tika; kai ġaro'a mai i te 'arero paniora. Ka rua ta'u a tu'a i ġaro'a ai te 'arero paniora, i haka ti-tika ai. He koa te paretenia.

He hāpĪ mai i te tai'o i te papa'i. He e'a ki te monirē, he raġi mai ki te ġa poki ta'ato'a e te paretenia nui-nui era mo hāpĪ i te himene reva. 'Ina a mātou kai 'ite. He hāpĪ koro'iti mai e te paretenia riki-riki era ka 'ite rō mātou i te himene reva. I 'ite era mātou i te himene, he koa haka 'ou te paretenia nui-nui era.

Ko oti 'ā ka toru ta'u a tu'a, he tu'u mai te ġa poki o te va'ehau ki nei, he turu atu ki te hāpĪ, pe ira 'ā te ġa poki o te manutara. Te me'e haġa o tou ġa poki era he haka me'e-me'e ki te ġa poki o nei he initio.

'Ina he 'ite e te ġa poki o nei he aha te me'e initio. Ka tahi 'ava'e a tu'a he 'ite e te ġa poki o nei te ha'a aura'a o te vanaġa he initio. Kī haka 'ou era ki te ġa poki o nei he initio, he pahono he kī e au:

-iKōrua 'ā ta'a initio mapuche, initio araukano! iA kōrua o te paniora i haka maġaro!

He 'ite e te paretenia, he to'o mai he tiġa'i i te ġa poki o nei. Ka tahi 'ava'e a tu'a he tano haka 'ou ki te mahana e tahi he kī haka 'ou mai ki a au:

-iInitio kai taġata!

He kī e au:

-iKo ē 'ā ta'a initio haka maġaro e te paniora!

He ġaro'a e te paretenia to'oku, he raġi mai ki a au:

-Ka oho mai ka uru ki roto ki te hare.

He oho o'oku, he uru ki roto ki te hare, he puru mai i te 'opani. He haka uġa ki te ġa poki he haka to'o mai i te 'ohe mo tiġa'i mai i a au. He kī mai e te paretenia hai 'arero paniora:

-Ka haka hiti mai te ka'uha.

Kai 'ite au he aha te me'e ka haka hiti mai te ka'uha, i ta'e haka hiti era e au.

He moko mai te paretenia he 'a'aru i to'oku rau'oho, he rei i a au a raro, he hoa-hoa mai hai 'ohe ki te ka'uha. He ki-kiu au he taġi, 'i te mamae, 'i te mamae o te 'ohe.

He marere te hāpĪ 'i te ahi-ahi, he iri au ki to'oku hare. He tiaki au ki to'oku matu'a tane mo tu'u mai mai ta'ana aġa mo kī e au ko tiġa'i mai 'ā i a au e te paretenia hai 'ohe ki to'oku ka'uha, mo kī tako'a, e a au kai haġa haka 'ou mo turu ki te hāpĪ paniora; ko haġa 'ā au mo turu ki te hāpĪ ma'ohi o nei. Kai tu'u ia mai i ha'uru ro ai a au.

He 'otea ki te mahana hopu, he tu'u mai to'oku manupiri he kī mai mo iri ki 'uta mo rarama i te henua. He kī e au:

-Ko mao 'ā.

He e'a he iri māua ki 'uta. He kī e au:

-Ki ha'ere ki iri tāua ki ruġa ki te ma'uġa.

He kī mai e to'oku manupiri ki a au:

-Ko mao 'ana. Matu.

He e'a māua ko to'oku manupiri he iri ki ruġa ki te ma'uġa, ka e'a rō ki te moko-moko o te ma'uġa. He rarama mai a raro ki te moai, ki te ma'ea, ki te mauku, ki te henua, ki te vaikava. He kī e au ki to'oku manupiri:

-iKo te tau i te kaiġa 'i Rapa Nui!

-He aġi 'ā ta'au. He tau nō te kaiġa Rapa Nui.

He kī e au ki to'oku manupiri:

-I 'aġataiahi era he tiġa'i mai i a au e te paretenia.

-i'O te aha?

-O te kī ho'i o'oku ki te ġa poki era o te rua henua pe nei ē: "Kōrua 'ā ta'a initio haka maġaro e te paniora." He haka eke-eki mai hai 'ohe ki to'oku ka'uha. iAhani 'ō e ai ro 'ā te hare hāpĪ ma'ohi o nei? Ko ġaro'a riva-riva 'ā e tāua pe hē e kati-kati mai era hai 'arero tumu o tāua, e manupiri ē. 'Ina a au kai haġa haka 'ou mo hoki ki te hāpĪ paniora. Te me'e 'a'aku i haġa mo hāpĪ he 'arero tumu o'oku. Ki 'ite au i to'oku me'e tumu, ana haġa au mo hāpĪ 'i te hāpĪ paniora.

Ta'aku a'ā 'i te ta'u era i ta'e hoki era au ki te hāpī, he oho ki muri ki te nu'u pa'ari era, ki muri ki te nu'u korohu'a era he haka ro'go i te vana'ga tuai. He hāpī mai i te 'a'amu tuai ki a au e te ta'gata e tahi to'ona 'i'goa ko Manaroa. Mai te ho'e 'ahuru matahiti o'oku i hāpī mai ai ki te piti 'ahuru ma toru matahiti o'oku, he oti te hāpī mai. 'I a au he 'ite riva-riva au i te 'a'amu tuai era i hāpī mai era ki a au.

He koa au o te 'ite i te me'e tumu o'oku. He oho e au he u'i ki te korohu'a e rua te 'i'goa ko Hahati, ko Tuhī'ira. He 'ui e au ki te korohu'a ra'e era ko Hahati ana tano te 'a'amu nei i hāpī mai nei ki a au.

He kī mai Hahaki:

-Ko mao 'ā. Ka 'ui mai ki haka ro'go atu au, e Te Rā'ā ē.

He 'ui e au:

-E koro, 'i he a'gi 'ā, e ai ro 'ā te hāpī tumu o tātou o nei?

-E-ē. He a'gi 'ā ta'au, e ai ro 'ā te hāpī tumu o tātou o nei.

He 'ui mai e Hahati:

-E Te Rā'ā ē, 'i'a 'ai koe i hāpī atu?

-O te ta'gata e tahi te 'i'goa ko Manaroa.

He 'ui haka 'ou mai e Hahati:

-Ko 'ui 'ā koe, e Te Rā'ā ē, ki a Manaroa 'a 'ai a ia i hāpī?

-E-ē. Ko 'ui 'ā a au. He kī mai to'ona mamaru'au era ko Mama'e'ge te hāpī era i a ia.

He kī mai e Hahati:

-Ko mao 'ā. Ko 'ite 'ā koe i te 'a'amu tumu o tātou. Me'e haka kē 'ite o'ou i te me'e tumu o tātou. Ka 'ata hāpī, 'ina ko haka rē.

He kī e au ki a koro:

-E koro, 'i he hāpī koro'iti atu.

He oho he u'i e au i te rua korohu'a era ko Tuhī'ira mo 'ui ana tano i hāpī mai ai a tātou ta'ato'a mai roto i te toto 'ariki i pororeko ai.

He kī mai e Tuhī'ira:

-E-ē e Te Rā'ā ē, he a'gi 'ā te hāpī ena. Mai roto i te toto 'ariki mau 'ā tātou ta'ato'a i pororeko ai.

He kī:

-Ka haka ro'go mai. 'I he kī atu. Tātou e ai ro 'ā te hāpī tumu, e ai ro 'ā te vana'ga tumu, e ai ro 'ā te kultura tumu.

He 'ui:

-E Te Rā'ā, ka kī mai koe 'a 'ai koe i hāpī atu i te hāpī tumu o tātou.

He haka hoki i te 'ui:

-O te ta'gata e tahi to'ona 'i'goa ko Manaroa. 'A'ana i hāpī mai i a au.

He 'ui a Tuhī ki a Te Rā'ā:

-Te Rā'ā, 'i'ko haka 'ui 'ā koe ki a Manaroa 'a 'ai a ia i hāpī i te hāpī tumu o tātou?

He kī:

-E-ē. Ko haka 'ui 'ā a au ki a Manaroa. He kī mai to'ona mamaru'au ko Mama'e'ge te hāpī era i a ia.

He kī a Tuhī:

-Ko mao 'ā, e Te Rā'ā ē. 'Ina ko haka rē te hāpī tumu o tātou. Ka 'ata hāpī mo hāpī ki te 'ga poki.